

Археозоологічні дослідження теріофаун Наталії Григорівни Білан (Тимченко)

Аліна Ступак¹, Вікторія Смаголь²

Національний науково-природничий музей НАН України

¹*e-mail: lusyleakey@gmail.com; orcid:0000-0002-5178-498X*

²*e-mail: smagol19750@ukr.net;0000-0002-2354-4348*

STUPAK, A., V. SMAGOL. Archaeozoological investigations of the mammal fauna by Natalia Belan (Tymchenko). — Natalia Belan (Tymchenko) was a researcher of mammal remains recovered from archaeological sites of the Upper Paleolithic, ancient Slavs, and the Middle Age. She studied morphological features of some species of those historic times such as the wild ox, red deer, and wild horses. N. Belan identified the mandibles of domesticated pigs recovered from ritual oak trees of the times of ancient Slavs. N. Belan actively participated in the creation of the palaeontological exhibition of the Natural Museum of Natural History of Ukraine.

Біографічні деталі

Наталія Григорівна Білан (Тимченко) народилася 20 липня 1940 р. в м. Києві. Мати, Олена Цивінська, працювала лаборанткою в Інституті зоології АН УРСР, про батька Григорія Тимченка відомостей немає, він втратив зв'язок із сім'єю в 1941 р. 1957 р. Н. Г. Тимченко закінчила середню школу та вступила до Київського державного університету, який завершила 1962 р. за спеціальністю зоологія. З 1963 р. працювала у відділі палеозоології ІЗАН; у 1972 р. захистила кандидатську дисертацію, на основі якої згодом опублікована монографія. У 1974 р. вийшла заміж за інженера Білана Ігоря Івановича. У 1975 р. у них народилася донька Ганна.

Професійний шлях Наталії Григорівни Білан пов'язаний з відділом палеонтології, що діяв у складі Інституту зоології АН УРСР, а згодом і Центрального науково-природничого музею АН УРСР (нині ННПМ НАН України). У цьому відділі Наталія Білан працювала 28 років. Пішла з життя через онкологічне захворювання, 10.02.1991.

Рис. 1. Портрет Наталії Григорівни Білан (Тимченко). Фото з особової справи дослідниці в архіві ІЗАН, 1962 рік.

Ключові теріологічні доробки

Початок наукового шляху Н. Г. Білан пов'язаний з визначенням кісткових решток тварин з пам'яток археології першого тисячоліття нашої ери та часів Середньовіччя. Цей час припадає на формування та розвиток слов'янських племен і їхніх сусідів, а також початок та розвиток державних утворень у межах території України. Дослідниці належать фауністичні визначення з Десятинної церкви, гори Киселівки в межах Києва, середньовічних поселень Воїнь, Чучин та Вишгород (Тимченко 1972). До матеріалів I тисячоліття нашої ери належать визначення видового складу тварин із поселень поєнштилукашівської культури — Круглик, Горошове; зарубинецької культури — Пилипенкова гора, Бабина гора, Сахнівка, Монастирок; черняхівської культури — Башмачка, Ломовате I, II, Яблунівка, та інших ранньослов'янських пам'яток середнього Подніпров'я — Городок, Сахнівка, Устя. У межах досліджуваних фауністичних колекцій Н. Г. Білан порівнювала морфологічну мінливість свійських тварин; відсоток полювання та тваринництва на кожній окремій пам'ятці та регіоні загалом; залежність видового набору промислових тварин від умов природного оточення (Белан 1977).

Публікації дослідниці присвячені морфології та екології окремих видів ссавців, рештки яких походять з археологічних пам'яток, зокрема характеристики бика свійського *Bos taurus* з поселення Воїнь, тарпана *Equus ferus* з пам'яток Причорномор'я та степу України, оленя благородного *Cervus elaphus* з трипільського поселення Бернашівка, тура *Bos primigenius* з поселень середньовічного часу. Часом плейстоцену датуються рештки коня широкопалоного *Equus latipes* з пам'яток та місцезнаходжень плейстоцену Подесення, північному оленю *Rangifer tarandus* плейстоцену Подніпров'я, які також були об'єктами дослідження Н. Г. Білан (Белан 1986).

Цікавим є дослідження Н. Г. Білан нижніх щелеп свиней з ритуальних дубів давніх слов'ян. Знахідки стовбурів цих дубів походять із с. Количівка Чернігівської обл. (1984 р.); з гирла Десни (1909 р.); з дна Дніпра, нижче гирла Десни (1975 р.). У стовбурах цих дубів, ще під час життя дерев, були зроблені отвори, куди були вмонтовані щелепи свиней. Імовірно, такі дуби мали ритуальний характер у давніх слов'янських племен. Вважали, що щелепи належать диким свиням. Образ цих тварин асоціювався з міццю та пов'язувався із богом Перуном. Однак Н. Г. Білан визначила, що ці щелепи належать самцям домашньої свині віком близько 2,5 років. Це змінило інтерпретацію цих дубів до культури розмноження та врожаю (Белан 1987).

Пізні дослідження Н. Г. Білан пов'язані з вивченням теріофаун плейстоцену з археологічних пам'яток Гінці (Полтавська обл.), Межиріч (Черкаська обл.) та Амвросіївка (Донецька обл.). Неодноразово здійснювала спільні дослідження у співавторстві з В. І. Бібіковою. Їхні спільні публікації присвячені як окремим видам тварин, так і узагальненням щодо реконструкції теріокомплексів плейстоцену та голоцену.

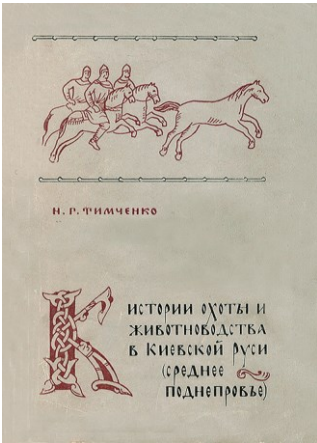

Рис. 3. Обкладинка монографії Н. Г. Білан (Тимченко) 1972 рік видання. У ній висвітлені результати фауністичних визначень з поселень та міст середньовічного часу — Чучин, Київ (Киселівка, Десятинна церква, Старокиївська гора), городище Іван, городище Половецьке, поселення Комарівка та Воїнь.

Чесноти, захоплення, відзнаки

Наталія Білан розпочала свій професійний шлях лаборанткою і завершила його на посаді старшої наукової співробітниці.

За цей час вона опублікувала 28 наукових статей та 1 монографію.

Всі роботи дослідниці здійснені на високому професійному рівні й безсумнівно залишаються найбільш вичерпними у галузях дослідження теріофауни I тисячоліття нашої ери та Середньовіччя території України (Горбаненко & Журавльов 2021). Н. Г. Білан брала участь у створенні 19-ти вітрин та фризів експозиції ННПМ.

Дослідниця неодноразово нагороджувалася преміями та медалями, зокрема «У пам'ять 1500-річчя Києва» (1982 р.) та «Ветеран праці» (1985 р.). До учнів Н. Г. Білан належить археозоолог О. П. Журавльов.

Література

- Білан, Н. Г. 1977. До історії мисливства і тваринництва у племен Правобережної України у I тисячолітті н.е. *Археологія*, № 24: 29–37.
- Білан, Н. Г. 1987. Домашня свинья как жертвенное животное древних славян. *Вестник зоологии*, № 1: 64.
- Білан, Н. Г., В. Н. Логвиненко. 1986. Благородный олень раннетрипольского поселения Бернашевка на Днестре. *Вестник зоологии*, № 6: 23–26.
- Горбаненко, С. А., О. П. Журавльов. 2021. *Літописні слов'яни передодня утворення давньої Русі: тваринництво чи мисливство*. Майдан, Київ, 11–15.
- Тимченко, Н. Г. 1972. *К истории охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье)*. Наукова думка, Київ, 1–212.

СТУПАК, А., В. СМАГОЛЬ. Археозоологічні дослідження теріофауни Наталі Григорівни Білан (Тимченко). — Наталія Григорівна Білан (Тимченко) дослідниця кісткових решток ссавців з археологічних пам'яток пізнього палеоліту, часів давніх слов'ян, та Середньовіччя. Досліджувала морфологію окремих видів ссавців цих періодів — тура, оленя благородного, тарпана та коня широкопалого. Дослідниці належить робота над визначенням шелеп свині у ритуальних дубах слов'янського часу. Наталія Білан брала активну участь у розробці експозиції відділу палеонтології Центрального науково-природничого музею АН УРСР (нині ННПМ НАН України).